

Smrt Jaroslava Vrchlického a jeho dílo

S Jaroslavem Vrchlickým odchází více než veliký jednotlivec, s ním zapadly brány za celou epochou, která všude v našem životě veřejném — ve výtvarném umění skupinou stavitelů a zdobitelů Národního divadla — položila základy k budově, v níž bydlíme; která vytvořila útvar kulturní, do něhož jsme se vrodili a s nímž musili jsme počítati stejně jako se vzduchem, který dýšeme. Jaroslavem Vrchlickým padl hlavní pilíř celé klenby: jeho smrtí zavírá se celá kapitola českého děje duchovního. A proto jest nejen možno, nýbrž nutno hodnotiti a souditi jej bez pohoršení i co nejpřísněji, neboť jest snad již i u nás samozřejmý předpoklad takového soudu: chyby a viny lidí rázu Vrchlického, opravdových representative men v emersonovském smyslu, jsou vinami a chybami celé doby, jsou dílem hromadným, v němž účastníme se my všichni vrstevníci, a jen přednosti jejich a zásluhy jejich, jejich práce, víra a láska, jsou výhradným osobním jich vlastnictvím.

Není pochyby, že Vrchlický jest v říši poesie veliký dobyvatel, který na chvíli svého života nejinak než jiní dobyvatelé světa hmotného, Alexandr nebo Karel Veliký, spojil země a kraje, jež se vzpouzely sjednocení; nyní, kdy povolila násilná ruka, vrátí se v přirozený svůj partikularism, aby se vyvíjely na jiném podkladě po svých imanentních zákonech. Až do poslední doby, až do posledních sbírek rozezná znatel jednotlivé útvary, které žily spojeny sice, ale nesloučeny v jeho říši: až do posledních knih poznáš notu carducciovskou nebo banvillovskou, victorhu-

govskou nebo vignyovskou, byronovskou nebo shelleyovskou; žily v nich pozměněny a obměněny často, často přebarveny, ale přece neproměněny ve své bytosti, a nyní, kdy zemřel vládce, ožijí k nové samostatnosti a rozejdou se v různé strany, jako se rozešly v různé směry krajiny na chvíli zcentralisované v říši Napoleonovu.

Život a osud díla uměleckého nekončí se smrtí tvůrcovou; naopak: řekl bych, že nyní teprve začínají nejzajímavější jeho dějiny, dějiny méně patrné než dříve, dějiny ukrytější a temnější, ale tím významnější a hodné, aby byly sledovány jemným ozbrojeným okem badatelským. Smrt přenáší vždycky těžiště a mění perspektivu díla nebo dává alespoň první podnět k těmto funkčním přešinitím. Jsem jist, že již nyní vchází dílo Vrchlického v tyto převraty a víry, které jsou vlastní zkouškou básnické hodnoty a jimiž musí proplouti a nejednou musí proplouti každý lidský čin, který chce svítiti na intelektuálním nebi lidském jako hvězda a udávati směr nebohým slabým dětem lidským, plavícím se hluboko pod ním ve tmách a nejistotách na svých chatrných lodicích. Bez této zkoušky, a několikrát generaci po generaci opakované zkoušky, která oddělí zrna od plevy, zhltně všecku nedokonalost a bídu a vrátí jako nepomíjivou kořist jen opravdové hodnoty a klady životní, není slávy a její pokojné blaživé jistoty, blížící ji co nejtěsněji jistotě samé víry náboženské.

Vrchlický byl oficiální básník český a byl víc ještě po své přirozenosti: rozený *dvorský* básník. Člověk jest nakloněn viděti v tom přímo urážku osudu, že nedal zroditi se mu na některém malém renesančním dvoře italském, nebo žiti mu na některém malém rokokovém nebo empirovém dvoře německém — zde, zdá se mně, byl by se mohl teprve plně vyžiti básnicky v tom, co tvořilo samu duši jeho duše nebo lépe samy smysly jeho duše. Jeho poesii bylo třeba rozkošnického, uzrálého a sladkého kulturního vzduchu, z něhož by mohla ssát a žít — a místo toho byl postaven do drsné chudé země, kde musil si tuto kulturní atmosféru sám nejprve vytvářeti namáhavou prací. Vrchlický

vyrovnával se s tímto nesnadným úkolem, jak dovedl: zastavil svou českou poušť dekoracemi všech kulturních dob, umělými vodotrysky i skalami, do nichž uvěznil echa všech básnických písní, kolik jich kdy trysklo pod evropské nebe; a teprve na tomto kulturním jevišti, takto upraveném a uzpůsobeném, mohla zaznít jeho vlastní píseň, vyvolaná odraženou ozvěnou písní cizích. Touto vnitřní nutností v básnickém ustrojení Vrchlického stalo se, že nám nahradil renesanci, o niž nás připravila nevlídná sudba, že dal vyznít v chladném českém vzduchu opožděným pohrobním echům Petrarky, Bojarda, Ariosta a Tassa, Villona, Bellaye a Ronsarda a tolika jiných. Ale bylo *možno* nahraditi nám doopravdy renesanci v době demokratismu, strojů, všeobecného práva hlasovacího a povinného očkování? Bylo možno vyvolati z hrobu více než bledý její fantom a umělou maskaradu? A zmůže jednotlivec vůbec více v kulturním světě než skvělý pastiš? Může básnická kultura býti více než krásnou a po případě, je-li nesena úsilím celého života, tragickou hrou, nevězi-li její kořeny v době a není-li výrazem dobových nutností?

Vrchlický pochopil i *to*, zdá se, jako pochopil snad všecko. A hleděl smířiti se s moderní dobou i s moderním českým duchem a dovedl toho, jako dovedl snad všecko pod sluncem. Zpíval pokrok, vědu, osvětu, chválu práce a spravedlnosti, vítězství práva a dobra, demokratickou přeměnu světa; zpíval lásku k vlasti a lepší příští českého národa; zpíval i tmný chaos lidových hromad a davů, zpíval víru v ně jako v tmný oblak, který oplodní zemi; zpíval i krásu velikých účelných mechanismů strojových a jejich nové stylové kouzlo. Ale jakým jazykem? Jakou formou? Na jakém nástroji? Většinou na starém, přizpůsobeném jen nástroji hotových renesančních forem — kdežto Walt Whitman tvořil si výraz z tísně chvíle a z posledních nutností dobových, kdežto i Verhaeren i Dehmel —, jimž Vrchlický nikterak neustupuje ani jako duch, ani jako srdce — zkoušeli nové zvuky na nových nástrojích, v něž přeměnili zbraně, kterými včera ještě se bojovalo, kdežto tito duchové organizovali svou tvorbou opravdu horký a dusný chaos soudobosti a nutili jej ke krysta-

lisaci, Vrchlický i tu podával transkripci, ne padělek, ne odvar, ale nejlépe miněnou a za daných poměrů jedinečnou náhrazku —, ale přesto odvozeninu a ne prvotný útvar stylový.

V této dvojí stránce svého díla jest mně Vrchlický básníkem oficiálním: jednou chtěl nahraditi celou epochu kulturní, již nám dluhovala minulost, a s velikým vytrvalým úsilím zopakoval v překladech, parafrázích, ozvucích i reflexech, někdy jímavě krásných, tři čtyři století západního rozvoje básnického; a podruhé chtěl býti básníkem národní přítomnosti a budoucnosti a pěti sílu, zdraví, krásu a naději, oheň a jiskru, jež spaly zajaty v nestvůrných útvarech temného rodícího se dne sociálního. A po obakráte, přísně a přesně mluveno a souzeno, úsilí jeho se ztroskotalo, poněvadž obojí úkol a cíl si překážel a vadil si navzájem. První úkol, kdyby byl býval pojat s úplným soustředěním, jehož žádal nevyhnutelně ke svému zdaru, byl by býval musil znechutit básníku navždy moderní dnešek, neboť moderní dnešek byl a jest vrah nebo, a to jest horší ještě, dědic vraha těchto kouzelných, ale navždy mrtvých světů kulturních; a druhý úkol vymáhal zase neústupně od básníka, aby sestoupil do samé dílny a samého varu dnešního sociálního dění a zde ukul si své básnické zbraně a odtud z dýmných mraků sklenul své nebe — cosi, k čemu Vrchlický nemohl se nikdy odhodlati, neboť srdce jeho raněno bylo elegičností minulosti a ztratilo provždy odvahu nutnou k takovému činu. Kdyby měly dnešní Čechy svůj dvůr, svou starou, vysokou, uzavřenou kulturní společnost (byť zvetšlou a doznívající a namáhavě držící svůj starý prestiž), mohla renesanční touha Vrchlického státi se alespoň částečně tělem a krví; pak by nebylo rozporu mezi básníkem intimním a oficiálním: poslední nejskrytější potřeby jeho srdce byly by bývaly opřeny o kulturní skutečnost a posvěceny při tradičním kvase lidské síly, krásy a rozkoše. Ale takto: kdo četl renesanční a rokokový básnický sen Vrchlického? Kde byl život, aby se mu připodobnil a vrácenou ozvěnou položil se jako jistota a skutečnost pod jeho kroky? Nikde. Jen několik profesorů četlo jej se svými žáky, jedni proto, že básně ty soudili, byly jim dobrou

pomůckou kulturně historickou, druzí, aby vykládali na nich poetické a stylistické formy. A byli posléze lidé — i zemřelý prof. Albert byl z nich —, kteří ve Vrchlického poesii kulturně historické viděli aktuální význam pro nás tak, že bude jednou překládána do německých čítanek středoškolských — právě jako výborná pomůcka vychovatelská — a umenší tím rozpory mezi námi a Němci a sblíží je s námi —, byť zatím jen v středoškolských čítanekách... Kdo docítí všecku bezděčnou ironii a hořkost bezduché české papírovosti, která z toho číší? Tak byl odsouzen Vrchlický k papírovému životu a ten jest, byl a bude vždycky jediná skutečná smrt. Nebyl ani milován, ani nenáviděn: byl jen demonstrační látkou školskou jedněm a papírovým postulátem druhým.

Svět, který miloval, ležel mrtev k nevzkříšení za ním; a před ním doba, která na jiných drahách, než kam dohlédal zrak Vrchlického, organisovala se od protoplasmatu a které mohl se básník přiblížit jen tím, že by byl odvrhl své složitě, rozvité formové umění, dědictví dovršených historických epoch, a vytvářel svůj výraz znovu ab ovo, z buňky primitivistické, — cosi, co bylo jeho nemožností.

Případ Vrchlického jest proto tak tragický, že ukázal, jak ani vůle sebe houževnatější a lepší a síla sebevětší nestačí stvořit poesii to, bez čeho není než květinou skleníkovou: kulturně životní podklad. Ten jest jediným a výlučným dílem generací — ne jednotlivcovým. Vrchlického tvorbě scházela tato poslední nutnost, která leží mimo vůli nebo nevůli, mimo chtění nebo nechtění jednotlivcovo — tato nutnost, která jediná umožňuje styl umělecký. Jistě není správná theorie Tainova a sociálních deterministů jemu blízkých, jako by umělec byl jen výrazem činitelů dobových a společenských; básnický tvůrčí čin jest cosi úplně iracionálního a nepochopitelného, jako každý čin, cosi, co není možno pojímati jako součet jednotlivých statických položek. Ale i pták, který chce vzletět, musí mít nejprve pevný bod, o nějž se opře, a ve vzduchoprázdném prostoru není možno ani létati. Člověk-tvůrce může svou dobu nenávidět a překonávat ji,

ale nejprve musí ji mít jako bezespornou jistotu, jako medium, jako koeficient tlaku a tření...

Poesie Vrchlického zdá se mně jako rozlehlý park. Tu jsou nejprve hlavní aleje a pěšiny, upravené záhony květinové, zahradní geometrie a architektura: Vrchlický oficiální, který jest cele dílem vůle a záměrů, ale také bolestných a mučivých nedorozumění kulturních. Ale vedle toho bývají v parcích stranou hlavních prospektů i stinná vlhká zákoutí, v nichž voní to jemným dechem vstavačovým a kde kryje se alpská fiala. I v díle Vrchlického jsou taková teskná zákoutí. Ty tam jsou všechny klamy a iluze, rétorika i póza; básník cítí, jak vylhaná byla všechna jeho sláva, jak cizí byl své době a svému národu i se svou snahou, i se svým dílem; i domnělá nebo skutečná zloba kritická, která vynucovala mu riposty, i ta jest nyní za ním. A jen veliký klidný dech, jakýsi smírný smutek, někdy nihilistická lhostejnost, jindy pokorná odevzdanost a podrobení se leží nad duší básnickovou. A z této pokojné atmosféry rodí se zvláštní poesie, poesie cele intuitivní, prostá, klidná, osobní a přece typická, mimo čas, zcela nová i zcela stará zároveň. Dech podsvětných luk ulpěl již na ní a ruka, která v bolestech utrhla tuto bledou chvíli, cítíš, jest táž, která včera ještě vila věnce z květů nejjásavějších a nejhřívějších; ale zatím co tyto pestré květiny buď nevoněly nebo záhy povadly, ty zde, rosou podsvětnou zkropené, cítíš, žijí a budou ještě dlouho žiti.

Neboť zahrádky jejich byly Smutek a Samota; vyrostly všechny ve svého druhu zahradě Getsemanské a co chrání ve svých korunách jest podobenství posledních věcí lidských, stejně prostých jako strašných.